

Mirza Haydar Duđlat'ın Rařidi Tarihinde Kullanılan Türkçe Sözcükler

Turkish Vocabulary Used in the History of Rashidi of Mirza Heydar Doghlat

İslam JEMENEY, Behruz BİCBABAYİ, Mousa RAHİMİ

Prof. Dr. Al-Farabi Üniversitesi Turan-İran Arařtırmaları Merkezi/Prof. Dr., Al-Farabi University Turan-Iran Research Center, jemeneyislam@gmail.com, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-6622-0757>

Doç. Dr. Allameh Tabataba'i Üniversitesi, Fars Edebiyatı ve Yabancı Diller Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü/Assoc. Prof., Allameh Tabataba'i University, Faculty of Persian Literature and Foreign Languages, Department of Turkish Language and Literature, bekbabayi@atu.ac.ir, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-8418-266X>

Yrd. Doç. Dr. Allameh Tabataba'i Üniversitesi, Fars Edebiyatı ve Yabancı Diller Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü/ Assist. Prof., Allameh Tabataba'i University, Faculty of Persian Literature and Foreign Languages, Department of Turkish Language and Literature, musarahimi@atu.ac.ir, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-3807-1747>.

Makale Bilgisi	Article Information
Makale Türü – Article Type	Arařtırma Makalesi / Research Article
Geliř Tarihi – Date Received	28 Ekim / October 2021
Kabul Tarihi – Date Accepted	28 Aralık / December 2021
Yayın Tarihi – Date Published	31 Aralık / December 2021
Yayın Sezonu	Aralık
Pub Date Season	December

Atıf / Cite as: Jemeney, İ.-Bicbabayi, B.-Rahimi, M., (2021), Mirza Haydar Duđlat'ın Rařidi Tarihinde Kullanılan Türkçe Sözcükler/ Turkish Vocabulary Used in the History of Rashidi of Mirza Heydar Doghlat. *Turkish Academic Research Review*, 6 (5), 1545-1577. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tarr/issue/67845/1016043>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediđi teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tarr>

Copyright © Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016- Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Turkey. All rights reserved.

Mirza Haydar Duğlat'ın Raşidi Tarihinde Kullanılan Türkçe Sözcükler

İslam JEMENEY, Behruz BİCBABAYİ, Mousa RAHİMİ

Öz

Kelime alışverişi, dilsel ilişkilerin sonuçlarından biridir ve genellikle ilgili diller arasında gerçekleşir. Türk ve Fars dilleri, geniş Asya coğrafyasının farklı yerlerinde komşu olmanın yanı sıra birçok kültürel ve sözcük alışverişinde de bulunmuşlardır. Mirza Haydar Duğlat, Doğu Türkistan'ın merkezi olan Kaşgar şehrinde 1546-1541 olaylarını anlatan "Raşidi Tarihi" kitabını yazmıştır. Kitap Türk coğrafyasında yazıldığı için kitapta kullanılan Türkçe kelime ve isimler Türkçe kelimelerin kültürünü, tarihini ve hazinelerini anlamak ve Fars ile Türk dilleri arasındaki ilişkiyi tespit etmek açısından oldukça önemlidir. Bir başka açıdan da bu eserde kullanılan Türkçe kelimeler Farsça metinlerde bolca bulunabileceği için hem Farsça metinlerin daha iyi ve daha doğru anlaşılması hem de Farsça kelime hazinesinin zenginliği açısından faydalı olacaktır. Bu çalışmada Raşidi'nin tarih kitabında yer alan Türkçe kelimeler listelenmiştir. Cümle ve Türkçe kelimelerin kullanıldığı sayfa getirildikten sonra kelimenin anlamı yazılmıştır. Son olarak gerektiği zaman Kazak, Türkiye ve Azerbaycan Türk lehçelerinde kelime karşılığı gösterilmiştir. Sil Doulus versiyonu olmak üzere IPA alfabesi kullanılarak kelimelerin telaffuzu parantez içinde verilmiştir. "Raşidi Tarihi"nde kullanılan Türkçe sözcükleri çıkarmak için özgün sözlükleri araştırmak için Dekhoda'nın 32 ciltlik ansiklopedik sözlüğü başta olmak üzere dört ciltlik Türkçe-Azerice sözlük, Kazakça-Türkçe sözlük, Türk Dil Kurumunun Türkçe sözlüğü kılavuz olarak alınmıştır. Modern Farsça'da Türk ve Moğol unsurları için Gerhard Dorfer'in (Türkische und Mongolische elemente im neupersischen) adlı eseri, on üçüncü yüzyıl öncesi Türkçe sözcükler için Clauson'un etimolojik sözlüğü ve Marti Razenen'in (versuch eines etimologischen wörterbuchs der türksprachen) adlı sözlüğü hareket noktamız olmuştur. Farsça bir eserdeki bu Türkçe kelimeler cildi, Türkler ve Farslar arasındaki dilsel ve kültürel ilişkilerin büyük derinliğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Mirza Haydar Duğlat, Raşidi Tarihi, Türkçe Sözcükler, Dilsel ilişki, Türk coğrafyası.

واژگان ترکی بکارفته در تاریخ رشیدی میرزا حیدر دوغلات

چکیده

داد و ستد واژگان یکی از نتایج روابط زبانی است و معمولاً بین زبان‌هایی که با هم ارتباط دارند اتفاق می‌افتد. زبان‌های ترکی و فارسی علاوه بر همسایگی در جای جای جغرافیای پهناور آسیا با هم تبادلات فرهنگی و واژگانی بسیاری داشته‌اند. میرزا حیدر دوغلات کتاب «تاریخ رشیدی» را در شهر کاشغر مرکز ترکستان شرقی در مورد اتفاقات سال‌های 1541-1546 تحریر نموده است. از آنجایی که کتاب مذکور در جغرافیای ترکان نوشته

شده واژگان و نامهای ترکی بکار رفته در اثر مذکور، از لحاظ شناخت هرچه بیشتر فرهنگ، تاریخ و گنجینه واژگان ترکی و به منظور مشخص کردن بعد ارتباطی بین دو زبان فارسی و ترکی بسیار حائز اهمیت است. از نگاهی دیگر چون واژگان ترکی به کار رفته در این اثر در لابلای متون فارسی به وفور یافت می شود، هم برای فهم هر چه بهتر و دقیق تر متون زبان فارسی و هم در غنای گنجینه واژگان فارسی سودمند خواهد بود. در پژوهش حاضر واژگان ترکی دخیل در کتاب تاریخ رشیدی لیست شده است. پس از آوردن جمله و صفحه ای که کلمات دخیل ترکی در آن به کار برده شده معنی کلمه مورد نظر نوشته شده است. در نهایت در صورت لزوم معادل واژه در گویش های ترکی فزاقی، ترکیه و آذربایجانی نشان داده شده است. تلفظ واژه ها با الفبای لاتینی و با استفاده از قلم IPA نسخه Sil Douulus در داخل کروشه نشان داده شده است. این حجم از واژگان ترکی در یک اثر فارسی نشان دهنده عمق بسیار زیاد روابط زبانی و فرهنگی بین ترکان و فارس ها است.

واژگان کلیدی: تاریخ رشیدی، میرزا حیدر دوغلات، واژگان ترکی، واژگان فارسی، روابط زبانی.

Turkish Vocabulary Used in the History of Rashidi of Mirza Heydar Doghlat

Structured Abstract

Vocabulary trading is one of the results of linguistic relations which occurs in languages that are interconnected. Turkish and Persian languages, along with neighborhoods in Asia's vast geographic location, have a cultural and lexical offer. In East Turkestan in other words in Kashgar of China, Mirza Haydar Doghlat wrote a historical book entitled "Rashidi History" about the history of 1546-1546 years. Since the book is written in the geography of the Turks and among the Turks, Turkish vocabularies and names used in the work are very important for a better understanding of the culture, history and vocabularies of the Turkish and on the other hand, since these words are used in Persian texts, it will be useful both for the better and more accurate understanding of the texts of Persian language as well as the richness of the treasury of the Persian vocabulary. We've also listed the words we recognize Turkish in the Rashidi's History, the work of Mirza Heydar Doghlat. We showed the sentence and page used in it and then we write the meaning of the word. Finally, if necessary, we will show the equivalent of the word in Kazakh, Turkey and Azerbaijani dialects. The pronunciation of the words is indicated in brackets by the Latin alphabet using the IPA fonts of the Sil Douulus version.

According to ancient Turkish texts, the Turkish language in the early periods was in contact with Chinese, Sogdian and Takhari languages, and in later periods it was closely related to Persian. Most Turkish linguists and Turkologists, considering the historical relations between Turkish and Persian, attach great importance to the relations between these two languages. Since the Turks have lived together with the Iranian Persian tribes for many centuries and have many similarities in terms of religious and cultural beliefs, so the linguistic relations between Turkish and Persian languages have a special place. Today, there are many Turkish words in Persian and vice versa.

One of the languages to which Turkish lends the word is Persian. It is natural that these words have entered the Persian language over time, that is, some of these words have entered the Persian language in previous periods and some have recently entered the Persian language. Interestingly, the words that entered the Persian language in the early periods have retained their original form.

In this research, the Turkish words used in the book "Rashidi History" are discussed. The book "Rashidi History" we are looking at was written in Persian by Mirza Mohammad Haidar Doghlat (1551-1499) in Kashmir between 1546-1542. Rashidi's "History" by Mirza Mohammad Haidar Doghlat covers the historical events of Genghis Khan's generation from Toghluq Tamur Khan to Abdul Rashid Khan. The mentioned work is in fact a continuation of Rashid al-Din Fazlullah's "Comprehensive Chronicles" and Sharaf al-Din Ali Yazdi's Zafarnameh.

To extract the Turkish words used in "Rashidi History", the main criteria for researching Dehkhoda's authentic dictionaries is the four-volume Turkish-Azerbaijani dictionary, the Kazakh-Turkish dictionary, the Turkish dictionary of the Turkish Academy of Turkish, the valuable work of Turkish and Mongolian elements in modern Persian Gerhard Dorfer (Türkische und Mongolische elemente im neupersischen), An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish, Mongolian culture - Turkish Lessing, the Uyghur culture of Klaus Rohrborn, was an introduction to the etymological culture of Marti Razenen (versuch eines etymologischen wörterbuchs der türksprachen) and so on. In this research, it is enough to show the Turkish word used in Rashidi's history book according to the data, principles and techniques of linguistics and the authors' reserves, and the etymology of the mentioned words will be presented in another article.

The volume of Turkish words used in the work is very significant and thought-provoking. This volume of Turkish words in a Persian work shows a very good, historical and deep relationship between Turks and Persians. Using this volume of words from one language to another can be done for two purposes. First with the intention of weakening that language; The second is knowing the language itself. Historical evidence shows that none of the Turkish writers in any of the historical periods had any intention to weaken the Persian language. In contrast, the Turks have shown a special devotion and interest in the Persian language, culture and literature since the adoption of Islam. In other words, they have considered Persian language and literature as their Turkish language and literature and have tried to promote it. This volume of words in this work can be related to the author's interest in Persian language and culture. That is, the author is equally interested in Turkish and Persian. While the mentioned geography is very far from the center of Persian civilization and in that geography Turkish literary language was common, it can be said that it was the literary center of Turkish language.

"Rashidi History" is a comprehensive book and encyclopedia. The content of the book includes historical, literary, geographical, psychological and sociological information over large areas of Central Asia, Afghanistan, Tibet, Iran, Kashmir and India over two centuries; It is fourteen to sixteen AD; That is, the events from 1329 AD, which is the year of the enthronement of Tamerlane on the throne, to the death of Saeed Khan in 1533 AD and the accession of his son Abdul Rashid Khan to the throne, which is written in the form of the author's biography.

It can be pointed out that this volume of Turkish vocabulary in a Persian work can be considered. Represents the great depth of linguistic and cultural relations between the Turks and the Persians.

Keywords: Rashidi's history, Mirza Heidar Doghlat, Turkish vocabulary, Persian vocabulary, Linguistic relations.

1. مقدمه

داد و ستد واژگان یکی از نتایج روابط زبانی است و بین زبان‌هایی که با هم در ارتباط هستند اتفاق می‌افتد. بنابراین نمی‌توان تصور کرد که یک زبان با هیچ زبان دیگری ارتباط نداشته باشد. این وضعیت برای زبان‌هایی که در جغرافیای بسیار پهناوری پخش شده است بیشتر صدق می‌کند. در نتیجه برای زبان ترکی که در جغرافیای بسیار وسیعی پخش شده و زبان فارسی هم که در دورانی نه چندان دور در جغرافیای وسیعی در کنار زبان ترکی گسترده شده بود بیشتر دلالت می‌کند. البته زبان‌هایی که در طول تاریخ در جغرافیای وسیعی گسترده شده‌اند نه با یک زبان بلکه با زبان‌های متعددی در ارتباط بوده‌اند. در نتیجه این تماس یا ارتباط بین زبان‌ها برخی تغییرات روی می‌دهد. در وهله اول بارزترین تغییرات در زمینه واژگان اتفاق می‌افتد. ولی اگر تأثیرات زبانی فراتر از حوزه واژگان رفته و وارد گروه کلمه یا ساختار جمله شود هم نشان دهنده روابط زبانی عمیق بوده و هم اینکه این ارتباط در مدت زمان بیشتری بوده است.

آن‌طور که از متون باستانی ترکی بر می‌آید زبان ترکی در دوره‌های اولیه با زبان‌های چینی، سغدی و تخاری در تماس بوده و در دوره‌های بعدی با زبان فارسی ارتباط زیادی داشته است. چنانچه بیشتر زبان‌شناسان ترک و ترکولوگها با توجه به روابط تاریخی زبان ترکی با زبان فارسی اهمیت شایانی نسبت به روابط این دو زبان قائل هستند. از آنجایی‌که ترکان در طول قرن‌های متمادی با اقوام فارس یکجا هم زندگی کرده و از نظر اعتقادات دینی

و فرهنگی اشتراکات زیادی دارند بنابراین روابط زبانی بین زبان‌های ترکی و فارسی از جایگاه خاصی برخوردار است. امروز وجود واژگان ترکی زیادی در زبان فارسی و بالعکس شاهد این ادعاست.

زبان فارسی از جمله زبان‌هایی است که زبان ترکی آن واژه ولم داده است. طبیعی است که این واژگان در سیر زمان وارد زبان فارسی شده است. یعنی بخشی از این واژگان در دوره‌های پیشین وارد زبان فارسی شده و برخی به تازگی وارد زبان فارسی شده‌اند. نکته جالب این‌که واژگانی که در دوره‌های اولیه وارد زبان فارسی شده‌اند شکل اولیه خود را حفظ کرده‌اند (Rezai, 2017.p. 58).

در منابع متعدد زبان فارسی آنقدر واژگان ترکی وجود دارد که برای تثبیت، تحقیق و بررسی واژگان ترکی علاوه بر بررسی متون تاریخی ترکی بررسی همه جانبه متون تاریخی متعدد فارسی را نیز ایجاب می‌نماید. این قبیل پژوهش‌ها از یک طرف به فهم دقیق منابع تاریخی زبان فارسی کمک خواهد کرد و در بررسی میراث فرهنگی و زبانی فارسی مفید خواهد بود و از طرف دیگر در بررسی گنجینه واژگان ترکی و حفظ و تقویت میراث زبانی مثمر ثمر خواهد بود. بنابراین شناخت فعالیت‌هایی که در این زمینه صورت گرفته در شکل‌گیری نظر و فهم جامع یاری‌رسان پژوهشگران خواهد بود.

«تاریخ رشیدی» کتابی جامع ودایره‌المعارفی است. محتوای کتاب دربرگیرنده اطلاعات تاریخی، ادبی، جغرافیایی، روان‌شناختی و جامعه‌شناختی مناطق وسیعی از آسیای مرکزی، افغانستان، تبت، ایران، کشمیر و هندوستان طی قرن چهارده تا شانزده میلادی می باشد؛ یعنی وقایعی که از سال ۱۳۲۹ میلادی سال جلوس توغلق

تمورخان بر تخت حاکمیت تا مرگ سعیدخان در سال ۱۵۳۳ میلادی و بر تخت نشستن پسر وی عبدالرشید خان را دربرمی‌گیرد که به صورت شرح حال نویسی مؤلف، نگارش یافته است.

در این پژوهش به بررسی واژگان ترکی بکار برده شده در کتاب «تاریخ رشیدی» پرداخته شده است. کتاب «تاریخ رشیدی» مورد نظر ما در بین سالهای ۱۵۴۶-۱۵۴۲ در کشمیر از طرف میرزا محمد حیدر دوغلات (۱۴۹۹-۱۵۵۱) به زبان فارسی نوشته شده است. «تاریخ رشیدی» میرزا محمد حیدر دوغلات وقایع تاریخی نسل چنگیزخان از توغلق تمورخان تا عبدالرشیدخان را دربرمی‌گیرد. اثر مذکور در واقع ادامه «جامع التواریخ» رشیدالدین فضل‌الله و ظفرنامه شرف الدین علی یزدی است.

برای استخراج واژگان ترکی به کار رفته در «تاریخ رشیدی» معیار اصلی تحقیق فرهنگ لغت‌های معتبر دهخدا، فرهنگ چهار جلدی ترکی آذربایجانی¹، فرهنگ لغت ترکی قزاقی²، فرهنگ ترکی فرهنگستان زبان ترکی ترکیه، اثر ارزشمند عنصرهای ترکی و مغولی در فارسی مدرن گرهارد دورفر³، فرهنگ ریشه شناسی کلمات ترکی قبل از قرن 13 میلادی کلاسون⁴، فرهنگ مغولی - ترکی لسینگ، فرهنگ اویغوری کلاوس ژهربورن، مقدمه‌ای بر فرهنگ ریشه شناسی زبانهای ترکی مارتی رزن⁵ و غیره بوده است. در این پژوهش فقط در جهت نشان دادن واژه ترکی به کار رفته در کتاب تاریخ رشیدی طبق داده‌ها، اصول و فنون علم

¹ Azərbaycan Dilinin İzahlı Lügati

² Kazak Tilinin Sözdigi

³ Türkische und Mongolische elemente im neupersischen

⁴ An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkis

⁵ versuch eines etymologischen wörterbuchs der türksprachen

زبان‌شناسی و اندوخته‌های نویسندگان بسنده شده است و ریشه‌شناسی واژگان مذکور در مقاله‌ای دیگر خدمت علاقمندان ارائه خواهد شد.

1.1. پیشینه تحقیق:

کامل‌ترین پژوهش در مورد عناصر ترکی در زبان فارسی را گرهارد دورفر انجام داده است. دورفر در پژوهش خود علاوه بر واژگان ترکی به واژگان مغولی در زبان فارسی هم پرداخته است (1963-1975). در مورد عناصر ترکی در فارسی افرادی چون پرویز زارع شاهرسی (2012)، عادل ارشادی‌فر (2000) و غیره نیز در ایران کار کرده‌اند. همین‌طور در کشور آذربایجان زرينه‌زاده (1962) در مورد عناصر ترکی وارد شده در زبان فارسی را مورد پژوهش قرار داده است. در ترکیه هم در این زمینه کارهایی صورت گرفته است. از جمله جهانگیر کرینی (قیزیل‌اوزن) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود تحت عنوان «روابط واژگانی زبان‌های ترکی و فارسی در دوره قبل از اسلام» از جهات مختلف به موضوع پرداخته است (2004). وی دو عدد مقاله در این زمینه با عناوین «ردپای توازن ت زبانی ترکی - فارسی زبان‌شناسی حوزه‌ای نمونه: ضمیر من/بن» (2019) نیز منتشر نموده‌اند. همچنین تونجر گولن‌صوی نیز در این زمینه مقاله‌ای تحریر نموده‌اند. البته تونجر گولن‌صوی در کنار زبان فارسی به عناصر ترکی موجود در زبان عربی نیز پرداخته است (1975). نایله آغابابا به ویژگی‌های واژگان ترکی موجود در فارسی پرداخته است (2013). مصطفی بالجی در کتابش در مورد تأثیرات زبان ترکی بر روی زبان فارسی بحث نموده است (2014). سوئر اکر هم در مورد روابط

زبانی و شباهت‌های تیپولوژیکی این دو زبان بحث نموده است (2009). الناز ملکی هم در مقاله‌اش با عنوان «تأثیرپذیری متقابل زبان و فرهنگ ترکی با زبان و فرهنگ فارسی» نیز به این موضوع پرداخته است (2013). مهدی رضایی هم در مقاله‌اش با عنوان «نکاتی چند در مورد فرایند توسعه واژگان ترکی در زبان فارسی» بیشتر به واژگان ترکی موجود در گفتار فارسی زبانان پرداخته است (2017).

1.2. روش تحقیق

در این پژوهش بعد از مشخص کردن واژه ترکی تلفظ (تلفظ واژه بر اساس خوانش مصحح کتاب تاریخ رشیدی نوشته شده است) این واژه در داخل گروه نوشته شده سپس واژه‌ی دخیلی که در جمله متن اصلی بکار رفته به صورت ایتالیک با ذکر صفحه ارائه شده است. برای این کار هم کتاب «تاریخ رشیدی» تصحیح اسلام چمنی (2014) انتخاب شده است. بنابراین صفحات اشاره شده به کتاب مذکور دلالت می‌کند نه به کتاب خطی حیدر دوغلات. بعد از آن معنی واژه توضیح داده شده است. در صورت لزوم تلفظ واژه در گویش‌های معاصر ترکی یعنی ترکی قزاقی، آذربایجانی و ترکیه نشان داده شده است. به دلیل اینکه الفبای لاتین ترکی آذربایجانی بیشتر از فونمیک به فونتیک نزدیکتر است جهت فهم راحت خوانندگان در نوشتن تلفظ واژگان به جای الفبای آوانگار از الفبای ترکی آذربایجانی استفاده شده است. این سه گویش به این دلیل انتخاب شده که نویسندگان اول مقاله از ترکان قزاق و نویسندگان دوم و سوم از ترکان آذربایجان ایران بوده و هر سه نویسنده به ترکی ترکیه تسلط کافی دارند. بنابراین در کنار سواد

زبانی نویسندگان از شم زبانی نویسندگان نیز استفاده شده است.

2. واژگان ترکی بکار رفته در کتاب تاریخ رشیدی

آزوق [آزوق]: «در آن لشگراز جهت راه نادانی در جاهای کم آزوق افتادند.» (دفتر دوم، ص، 97). به معنای مواد خوراکی، آذوقه، خوردنی‌ها بکار رفته است.

آش [آش]: «اکثر خود، دستارخان می‌انداختند و خود آش می‌ماندند.» (دفتر دوم، ص، 71). به معنای گرسنه بکار رفته است. امروزه در ترکی آذربایجانی نام یک نوع غذا است که از سبزیجات آبپز درست می‌شود. در قزاقی امروزه «آش» به معنی «گرسنه» بکار می‌رود. و «آس» به معنی غذا و طعام است.

آغاش [آغاش]: «خاصه که مردی در تمام عمر دسته آغاش گرفته تا جمجمه آماج یافته باشد. فی الحال قبضه شمشیر گرفتن نتواند.» (دفتر دوم، ص، 248). آغاش: کلمه ترکی بمعنی درخت در اینجا معنی چوب دستی را افاده می‌کند. این کلمه در ترکی آذربایجانی و ترکیه آغاش [آغاش] تلفظ می‌شود. غالباً تلفظ کلمات در دیالکت های اوغوز و قپچاقی تفاوت دارد. مثلاً همین کلمه "آغاش" در معنای درخت در ترکی قزاقی به صورت "آغاش= آغاش" نوشته و خوانده می‌شود.

آق تاش [آق تاش]: «به ثوامن در رولالی و انواع حجریات و جواهر قیمتی. آن همه، را پاکا پاکا به سوخت و آوانی و ظروف نقره و طلا و انواع پیرایه مکلل مرصع و خرجین‌های پر از طلای ریگ همه را در دریای آق تاش که میان قرانغوتاغ جاری است از بالای

پل انداخت.» (دفتر دوم، ص، 252-251). سنگ سفید. کلمه مذکور در معانی کذایی در زبان قزاقی معمول است. بعضاً با کمی تغییر در تلفظ.

آق سو [nnnnnn]: «در آن کوه‌ها به جست وجوی عادلشاه اشتغال نمودند و او را در موضع «آق سو» به دست آورده به یاساق رسانیدند» (دفتر اول، ص، 80). نام مکان. به معنی: آب صاف، شفاف و سپیده رنگ. این واژه در ترکی آذربایجانی و ترکیه در معنای عام و خاص نیز بکار می‌رود.

آق قاش [nnnnnnn]: «آب یارکند و آق قاش و قراقاش و آب کریه و چرچان و غیر هم همه به گوگ ناور می‌ریزد و گوگ ناور کولی است در آن ریگستان که مذکور شد.» (دفتر دوم، ص، 402). اسم مکان. به معنای «ابروی سفید». این واژه در ترکی آذربایجانی و ترکیه در معنای عام و خاص نیز بکار می‌رود.

آلماتی [nnnnnnnn]: «این واقعه در آلماتو که از مواضع مشهوره مغولستان است واقع بود.» (دفتر دوم، ص، 44-45). پایتخت قبلی جمهوری قزاقستان امروزه یکی از شهرهای پرجمعیت و زیبای کشور مذکور در دامنه سلسله کوههای آلاتاو دنباله کوههای تیان شان چین در جنوب قزاقستان واقع است.

اترار [nnnnnn]: «چون به اترار رسیدند از آنجا جماعتی بیرون کرده...» (دفتر اول، ص، 79، 85). در گذشته‌های تاریخی از شهرهای بنام بوده است. در سنگ نبشته‌های معروف به اورخون-ینئسی و آثار یعقوبی، طبری و مقدسی با اسامی متفاوتی از اترار یاد می‌شود. تربند و فاراب از نام‌های قدیمی آن شهر است. حمله مغولان به اترار در سال 1219 میلادی آغاز

حملات مغولان به آسیای مرکزی و ایران و دیگر مناطق جهان بود. شهر در حملات تهاجمات مغولها به دست نیروهای جنگی چنگیزی ویران شد. بعد از ویرانی حملات مغولها، شهر دوباره آباد شد. امروزه محل تاریخی شهر اترار در جنوب جمهوری قزاقستان در محدوده ایالت قزاقستان جنوبی واقع است.

اوج برخان [ ]: «بالای پشته اوج برخان با یسال روان شدند» (دفتر دوم، ص 231) اوج برخان: اسم مکان. اوج به معنی عدد سه است. در هر سه گویش هم رایج است.

اورنگ قاش [ ]: «در ختن دو رودخانه هست. قرا قاش نام و اورنگ قاش نام که سنگ یشب ازین رودخانه پیدامی شود و در عالم به غیر این جا، جای دیگر یشب پیدا نمی شود و آب این دو رودخانه را بر آب یارکند مرجع می دانند. اما بنده رجحان آن دو آب را بر آب یارکند در نیافتم.» (دفتر دوم، ص، 215، 214). اورنگ قاش: ابروی منقش. دانستن معنا در شناخت مناطق جغرافیایی خالی از فایده نیست. در زبان امروزی قزاقی کلمات فوق الذکر با کمی تغییر در تلفظ معانی کذایی را حفظ کرده اند.

اوروغ [ ]: «با اوروغ ونسل و اتباع چنگیز خان مقرر بود» (دفتر اول، ص، 202). نسل، تخم ولد. تخم، دان

اوزون احمد [ ]: «به راه خونوک به قراتوقای زده و به سیرام بر آمدند که به مغولستان رفتند و به راه اوزون احمد به هفده روز که یتی کند مشهور است رفت.» (ص، 42). کلمه اوزون را در قزاقی به دو گونه با تلفظ و نوشتار متفاوت می توان خواند و نوشت. در یک لفظ معنی طویل، دراز دارد و

در لفظ دوم معنای رودخانه را القا می‌کند. از این رو اسم مکان کذایی احمد بلند قد و یا رودخانه احمد می‌تواند باشد. واژه اوزون در گویش ترکی آذربایجانی و ترکیه در مفهوم دراز کاربرد دارد.

اوغلان توروق [توروق اوغلان]: «آن اسب اوغلان توروق نام داشت» (دفتر دوم، ص، 190). نام اسب قاسم خان قزاق است که به سعید خان پیشکش کرد.

ایاق [ایاق]: «ساغر زرنگار پر از شراب ارغوانی بر کف نهاده ایاق می‌داشت» (دفتر اول، ص، 68). در معنی خدمتگذاری و خدمت کردن است.

ایل [ایل]: «لشگریانش ایل و الوس آن حدود و نواحی را تا عقبه هندوکش غارت کردند» (دفتر اول، ص، 30). خلق، جماعت، قوم. زادگاه، وطن. ریشه قومیت، ملیت. با این مفهوم در ترکی ترکیه به شکل ایل [il] و در ترکی آذربایجانی به شکل ائل [el] کاربرد دارد.

ایلچی [ایلچی]: «ایلچی روان کرده حضرت صاحبقران را طلب فرمود» (دفتر اول، ص، 29، 80). در معنای سفیر، نماینده مخصوص، قاصد، واسط، دلال است. در قزاقی ایلشی [ilşi] و در ترکی آذربایجانی و ترکیه ائلچی [elçi] تلفظ می‌شود.

الجه [الجه]: «ایل و الوس او را غارت کرده با الجه و برده بسیار بازگشتند» (دفتر اول، ص، 80). غنیمت جنگی، سود باد آورده. امروزه در ترکی قزاقی اولجا [olca] تلفظ می‌شود.

اولوس [اولوس]: «بعد از واقعه ابوالخیرخان در الوس اوزبک مخالفات روی نمود. هر کس تا ممکن بود از جهت امنیت و رفاهیت التجا به کرای خان و جانی بیک خان آورد.» (دفتر اول، ص، 80). اولوس: ملت، قوم،

طایفه. این واژه با این مفهوم در ترکی ترکیه کاربرد دارد.

اوکتای [oktáj]: «مقر اصلی خود را که عبارت از قراقوروم و قالیماق است. به اوکتای تفویض فرمود.» (دفتر دوم، ص، 210). اسم شخص. به معنای همچون تیر. اوق+تای. اوق یا با تلفظ اوک [ok] در ترکی ترکیه و در اکثر شاخه‌های زبان ترکی با معنی تیر بکار می‌رود. پسوند تای بیشتر در ترکی قزاقی در معنی نظیر و شبیه استعمال دارد.

ایسیغ کول [ayışğ kól]: «آن حدی به شاش دارد، و حدی به جالیش، و حدی به ایسیغ کول، و حدی به ساریغ اویغور دارد.» (دفتر دوم، ص، 210). اسم مکان. در معنی دریاچه گرم. این دریاچه امروزه در جمهوری قرقیز واقع است و از اماکن زیبا و گردشگری آن کشور است.

بایداغان [baydağān]: «اول کسی که در دوغلات به این ممالک تمکن یافت، امیر بایداغان بوده است.» (دفتر دوم، ص، 210). مؤلف بایداغان را جد بزرگ طایفه دوغلات معرفی می‌کند.

بروندوق خان [brūndūq xān]: «بروندوق خان در سرای و سرای چوق بود.» (دفتر دوم، ص، 185).

بطل [būṭal]: «در صف مردان بطل و در خیل بهادران شجاعت خصال هیچ کس به خان سبقت نتوانست کرد.» (دفتر دوم، ص، 188). شجاع، دلیر. این واژه به همین شکل در ترکی ترکیه کاربرد دارد. ریشه این واژه عربی است یعنی از عربی وارد ترکی قزاقی و ترکیه شده است.

بیارق [ ]: «نسیم صباح و هوای مساء هر لحظه صف آرای می‌کرد و بیارق اشجار و صفوف سبزه را در جلوه می‌آورد.» (دفتر دوم، ص، 300). بیارق اشجار: کنایه از شاخ و برگ درختان است. بیارق جمع بیرق است به معنی پرچم، لوا، رایت.

بیرق [ ]: «امیرحسین دست راست آراسته بیرق ظفر پیکر را برافراخت» (ص، 43). در معنای پرچم، لوا، بیرق، علم، رایت است. در ترکی آذربایجانی و قزاقی بایراق [ ] در ترکی ترکیه [ ] تلفظ می‌شود.

بیک [ ]: «متضمن آنکه پسربیک یزنه یعنی محمد حسین میزرا پیش تو بوده است.» (دفتر دوم، ص، 132). بیک: بزرگ. معنی کلمه یزنه را در نوشتار بخوانید.

پلاس [ ]: «مجموع خلاق همه سرها برهنه ساخته و پلاسها در گردن انداخته از شهر بیرون آمده و از گریه در موج خون آمدند.» (دفتر اول، ص، 77). به معنای نوعی فرش شبیه گلیم است. در ترکی آذربایجانی پالاس [ ] تلفظ می‌شود. امروز در زبان فارسی پالاز [ ] هم تلفظ می‌شود.

تاش اریغی [ ]: «در آن حال مخیم اقامت الیاس خواجه خان، تاش اریغی بود که در چهار فرسنگی کش واقع است.» (دفتر اول، ص، 40). نهر سنگی. نام مکانی است. در ترکی قزاقی تاس اریق [ ] تلفظ می‌شود. به معنی سنگ+نهر. نهر سنگی.

تاشکند [تاشکند]: «قاسم خان با لشگر بیکران متوجه تاشکند شد.» (دفتر دوم، ص، 189). امروزه پایتخت جمهوری ازبکستان.

تالقان [تالقان]: «از پوست او در پای اسپان فرو مانده کشیدیم و از گوشت چندانکه توانستیم برداشتیم از آذوق به غیر تالقان چون که آن هم یک دو روزه راه کافی بوده باشد باقی مانده بود.» (دفتر دوم، ص، 478). تالقان: در ترکی قزاقی آرد جو و گندم و دانه‌های دیگر غلات.

ترکستان [ترکستان]: «تمام مغولستان و قراختای و ترکستان و ماوراء النهر را به جغتای خان داد. و تمام خطا را به تولی داد.» (دفتر دوم، ص، 210). یکی از شهرهای واقع در جمهوری قزاقستان است. در جنوب کشور در ایالت قزاقستان جنوبی قرار دارد. مقبره عارف بزرگ و بنام ترکستان بزرگ خواجه احمد یسوی در آن واقع شده است. امروزه شهر ترکستان مرکز ایالت ترکستان است.

تواجیان [تواجیان]: «در نیم شب خبر آمد که اوزبک به جمعیت تمام می‌آید و همان لحظه تواجیان با تمام لشگر خبر کردند» (دفتر اول، ص، 149). تواجی: جارچی.

توره [توره]: «میرزا بدیع الزمان به حکم قاعده توره به تخت پدر مستقر گشت.» (دفتر دوم، ص، 92). قاعده توره. در بین قزاقها توره به اولاد چنگیزی اطلاق می‌شود و تا اواخر قرن نوزده میلادی بر این باور بودند که بر حسب قاعده توره خان باید از نسل چنگیز خان باشد. واژه در ترکی ترکیه هنوز کاربرد

دارد ولی در ترکی آذربایجانی بصورت آرکائیک کاربرد دارد.

توقماق [toqmaq]: «با توقماق میزدند تا از پشت وی در آمد.» (دفتر دوم، ص، 166). توقماق: گرز، گرز، دبوس، کوپال. در ترکی قزاقی باتلفظ توقپاق در همان معنا. امروزه در ترکی آذربایجانی به شکل توخماق [توخماق] و ترکی ترکیه به شکل توقماق [توقماق] کاربرد دارد.

توماغا [توماغا]: «در برش بهله و توماغا استاد بود.» (دفتر اول، ص، 186). در ترکی قزاقی به معنی نقاب شاهین، چشم بند شاهین.

تیچاق [تیچاق]: «چهل هزار کس تیچاق سوار مسلح مکمل را درهم شکست.» (دفتر دوم، ص، 168). اسب تند رو.

توبه [توبه]: «چون دستم بهتر شد. متعاقب در «جای توبه» به خان رسیدم. همچنین منزل به منزل تا اوچ رفتند.» (دفتر دوم، ص، 289). جای توبه در قزاقی به معنی تپه معمولی، عادی، تپه ای نه چندان مرتفع. این واژه در ترکی آذربایجانی تپه [تپه] و ترکی ترکیه تپه [تپه] بکار می رود.

جابقون [جابقون]: «تواجیان جار رسانیدند که از ده کس چار کس جبه دار در قول باشد. و شش کس به جابقون رود.» (دفتر دوم، ص، 303). جابقون: در ترکی قزاقی به معنی یورش.

جالیش [جالیج]: «آن حدی به شاش دارد و حدی به جالیج و حدی به ساریغ کول و حدی به ساریغ اویغور دارد.» (دفتر دوم، ص، 210). اسم مکان.

جر [جر]: «یک طرف آن جری بلند که به غیر یک راه نداشت» (دفتر دوم، ص، 187). شکاف. درز. در ترکی آذربایجانی به شکل جیریق [جیریق] کاربرد دارد.

جلاو [جلو]: «اسب جنیبه خان که بدست او بود کشیدند و جلاو او را به طرف خان انداختند.» (دفتر دوم، ص، 47). جلو، افسار. امروزه در ترکی قزاقی شلاو [شلو] و ترکی آذربایجانی جیلو [جیلو] تلفظ می‌شود.

جلاو خانه [جلو خانه]: «چون به جلاو خانه رسید، اسبان پیش کشیدند.» (دفتر دوم، ص، 37). جلاو خانه: اصطبل، طویله، جای ستور. بر اساس ساختار ترکیب مضاف مضاف الیه ترکی ساخته شده است.

جلدو [جلدو]: «پادشاه آنرا به فال نیک گرفت و فرمود که جلدوی اول را به نام میرزا حیدر نویسند.» (دفتر دوم، ص، 152). جلدو+ی: در ترکی قزاقی با تلفظ جلیزه، پاداش، انعام.

جلده [جلده]: «اویس خان نیز پنج جلده داد.» (دفتر اول، ص، 99). پاداش، جایزه، انعام. در ترکی قزاقی جولده [جولده] تلفظ می‌شود.

چغتای [چغتای]: «در آن زمان چغتای بسی ترک بوده، مثل این زمان بازاری نبودند.» (دفتر دوم،

ص، 29). اولاد چغتای در ماوراءالنهر، کاشغریه، دشت قزاق به تمامی در قومیت ترک حل شدند.

چؤل [چؤل]: «اهل تعاقب اوزبک را از بخارا گذرانیدند تا چؤل ترکستان رفتند.» (ص، 153). چؤل: صحرا، دشت. امروزه در ترکی آذربایجانی و ترکیه به همان شکل تلفظ می‌شود، در ترکی ترکیه به معنای بیابان بکار می‌رود ولی در ترکی قزاقی شول [شول] تلفظ می‌شود.

خچر [خچر]: «از موکلان آن شنیدم، که نهصد خچر بار رخوت و دیباچ و ثیاب کجاب بود، که اکثر آن مذهب بود. به انواع مذہبات فرنگی و رومی و خطایی و اکثر ثیاب مذہب مُرّصع مکلل بود.» (دفتر دوم، ص، 251). خچر: ماده گاو دو ساله. کلمه مذکور در معانی کذایی در زبان قزاقی باتلفظ «قاشار» معمول است ولی با کمی تغییر در تلفظ.

خرجین [خرجین]: «به ثوامن در رولالی و انواع حجریات و جواهر قیمتی. آن همه، را پاکا پاکا به سوخت و آوانی و ظروف نقره و طلا و انواع پیرایه مکلل مرصع و خرجین‌های پر از طلای ریگ همه را در دریای آق تاش که میان قرانغوتاغ جاری است از بالای پل انداخت. و اسبان قیچاق راهوار و استران قاطر همه را کشت. به آنچه در این راه گنجایش داشت. بر سمت تبت روان شد.» (دفتر دوم، ص، 252). خرجین: کیسه دو دهانه. کلمه مذکور در معانی کذایی در زبان قزاقی معمول است. بعضاً با کمی تغییر در تلفظ. در ترکی آذربایجان نیز با همین معنی کاربرد دارد.

د اب [dʰb]: «خان نظر و قول نظر از جاده اطاعت که د اب موروثی ایشان بود انحراف جسته اند.» (دفتر اول، ص، 138). به معنی آداب و رسوم. امروزه در ترکی قزاقی به همین شکل بکار می‌رود. ولی در ترکی آذربایجانی به شکل دَب [deb] تلفظ می‌شود.

دستارخان [XXXXXXXXXX]: «اکثر خود، دستارخان می‌انداختند و خود آش می‌ماندند.» (دفتر دوم، ص، 71). دستارخان: سفره. در ترکی قزاقی با تلفظ «داستارقان» در معنی سفره بکار می‌رود.

دوغلان [XXXXXXXXXX]: «در آن قسمت دوغلان به حصه جغتای خان رسید.» (دفتر دوم، ص، 210). اسم شخص.

رومال [Numʀl] / [Nuʀ mʀʀ]: «چنانکه فرصت گرفته پوشیدن نشده بود رومال را بر سر انداخته و دستار را بر بالای آن مانده و پوستین را بر بالای تن برهنه پوشیده آمدند.» (دفتر اول، ص، 103). دستمال. رومال واژه مرکبی است که هر دو جزءش فارسی است. ولی بر اساس گرتة برداری توسط ترک زبانان ساخته شده است. در ترکی قزاقی به صورت *ورامال* [XXXXXXXXXX] تلفظ می‌شود.

سال [ʃʌʃ]: «نیم شب تاریک از آب به سال در گذشتند» (دفتر اول، ص، 37). سال در ترکی قزاقی به معنی کلک است؛ چیزی شبیه قایق که با چوب و تخته و چند خیک باد کرده درست می‌کنند و بوسیله آن از روی آب عبور می‌کنند. در عربی نیز کلک می‌گویند. در فارسی جاله هم گفته‌اند. در ترکی ترکیه هم بدین شکل و بدین مفهوم کاربرد دارد.

سانسئز [سنانسنز]: «اسم ایشان سانسز میرزا بود» (دفتر اول، ص، 123). نام شخص. معنی لغوی آن بی‌شمار، نامحدود است.

ساوین [ساونین]: «و ساوین داده خرج گذاری باید کرد.» (دفتر اول، ص، 84). گاو شیرده. در ترکی قزاقی به صورت ساوئن [ساونین] و در ترکی آذربایجانی به صورت ساغین [ساونین] تلفظ می‌شود.

سبق [سبوق]: «در آن مدت در منزل خدمت مولانا می‌بودم و پیش ایشان سبق نیز می‌خواندم.» (دفتر دوم، ص، 66). در ترکی قزاقی به معنی سبق: درس.

سرای جوق [سرایجوق]: «بروندوق خان در سرای و سرای جوق بود.» (دفتر دوم، ص، 186). اسم مکان. امروزه در ترکی قزاقی به شکل سرای شئق [سرایشئق] تلفظ می‌شود. از شهرهای قرون وسطی که ویرانه‌های آن در پنجاه کیلومتری شمال شهر آتیراو در غرب قزاقستان در کناره‌های رودخانه جاییق قرار دارد.

ساریغ اویغور [ساریغ اویغور]: «آن حدی به شاش دارد، و حدی به جالیش، و حدی به ایسیغ کول، و حدی به ساریغ اویغور دارد.» (دفتر دوم، ص، 210). اسم قبیله‌ای از ترکان.

سوت ایمکان بهادر [سوت ایمکان بهادر]: «سوت ایمکان بهادر از معتبران درگاه خان بود.» (دفتر اول، ص، 164). نام یکی از بهادران. معنی لغوی سوت ایمکان، «شیر خورده» است.

سیرام [سیرام]: «به راه خونوک به قراتوقای زده و به سیرام بر آمدند که به مغولستان رفتند و به راه

اوزون احمد به هفده روز که یتی کند مشهور است رفت.» (دفتر دوم، ص، 42). در کتب قدیم اسپجباب نوشته‌اند. امروزه یکی از شهرهای جنوبی جمهوری قزاقستان است. امروزه در ترکی قزاقی به صورت سایر ام [ ] تلفظ می‌شود.

شاش [ ]: «آن حدی به شاش دارد، و حدی به جالیش، و حدی به ایسیغ کول، و حدی به ساریغ اویغور دارد.» (دفتر دوم، ص، 210). اسم مکان.

طراز/تراز [ ]: «به طرف طراز که مغول آنرا ینگی می‌گویند متوجه شد.» (دفتر دوم، ص، 187). این شهر امروزه مرکز استان جامبئل است. که در غرب قزاقستان در پانصد کیلومتری شهر آلماتی واقع شده و از اهمیت تاریخی و فرهنگی بالایی برخوردار است. در ترکی به شکل تالاس [ ] تلفظ می‌شود.

طغای [ ]: «التجا به طغای خودش که سلطان محمودخان است برد.» (دفتر دوم، ص، 31). دایی.

طوی [ ]: «خطی برآمد که در وی ترکی نوشتند که جهت طوی.» (دفتر دوم، ص، 165). این کلمه امروزه عیناً در ترکی قزاقی و آذربایجانی و ترکیه با معنی جشن، عروسی و کنگره و جلسه بزرگان قبیله به کار می‌رود.

طیار [ ]: «خان را اساس دولت درین زمان استوار و کوه در ستوه از کثرت سوار و لشگری بسیار جرار همه نیزه‌دار تیغ‌گذار و بهادران نامدار و امرای عالیقدر در کریاس فلک مقدار مهیا و طیار شد.» (دفتر دوم، ص، 267). طیار/دایار/ مترادف

مهیا، حاضر. این واژه در این معنی در ترکی ترکمنی هم کاربرد دارد.

قرانغوتاغ [قرانغوتاغ]: «میرزا ابابکر به ختن رفت و در قلعه ختن نیز محل اقامت ندید با قرانغوتاغ رفت. چون با قرانغوتاغ رسید در پی خبر ایلغار مغول رسید راه‌ها تنگ بود. آن همه احوال را بردن متعسر بلکه متعذر بود. هر رخوت که بود تمام آن را جمع ساخت. آتش در وی زد» (دفتر دوم، ص، 251). قرانغوتاغ: کوه سیاه و تاریک. کلمه مذکور در معانی کذایی در زبان قزاقی معمول است. بعضاً با کمی تغییر در تلفظ [قرانغوتاغ].

قالیماق [قالیماق]: «مقر اصلی خود را که عبارت از قراقوروم و قالیماق است. به اوکتای تفویض فرمود.» (دفتر دوم، ص، 210). اسم مکان.

قازق [قازق]: «قازق نام شهرهای کهنه را می‌فرمود که می‌کنند و خاک آن را می‌شستند» (دفتر دوم، ص، 164). قازق در ترکی قدیم به معنی عملیات حفر و کندن.

قیچاق [قیچاق]: «همه را کشته است. تمام راه‌ها از لاشه اسب قیچاق مسدود شده. نقود و اقمشه که در خچران بار کرده آورده. همه استران را نیز کشته است.» (دفتر دوم، ص، 257). قزاق‌ها وارث دشت قیچاق‌اند. لاجرم نصیبی هم از اسبان قیچاقی دارند. نام قبیله‌ای بزرگ از ترکان.

قراتال [قراتال]: «قراتال قشلاق کرده اول بهار می‌خواست به طرف مغولستان معاودت نماید.» (دفتر دوم، ص، 186) در ترکی قزاقی

قرا+تال=سیاه+نهال=نهال سیاه رنگ. در ترکی ترکیه
تال در معنی شاخه به شکل دال کاربرد دارد.

قرا توبه [ننننننننننن]: «در بیابان قرا توبه به
قمرالدین رسید.» (دفتر اول، ص، 80). نام مکان.
قرا: سیاه، سیاه گون، توبه: تپه، بلندی.

قرا توقای [ننننن tuنننن]: «چون آن زمستان را در
قرا توقای گذرانیدند» (دفتر اول، ص، 129). در
اینجا اسم مکان است. قرا+توغای در ترکی قزاقی
معنی بیشه و جنگل کوچک پر درخت را می‌دهد.

قراقاش [نننننننننن]: «آب یارکند و آق قاش و قراقاش
و آب کریه و چرچان و غیر هم همه به گوگ ناور
می‌ریزد و گوگ ناور کولی است در آن ریگستان که
مذکور شد.» (دفتر دوم، ص، 402). اسم مکان. قرا
قاش: ابروی سیاه. در معنای عام و خاص به این شکل
در ترکی آذربایجانی و به شکل قاراقاش [نننننننننن]
در ترکیه ترکیه کاربرد دارد.

قراقستاق [نننننننننننن]: «به بالای قراقستاق برآمد.»
(دفتر اول، ص، 67). نام مکان. و به معنی پناهگاه
بزرگ زمستانی است. در ترکی قزاقی به صورت
قراقستاو [نننننننننننن] تلفظ می‌شود.

قراقوروم [ننننننننننن]: «مقر اصلی خود را که عبارت
از قراقوروم و قالیماق است. به اوکتای تفویض
فرمود.» (دفتر دوم، ص، 210). اسم مکان.

قراقولاق [ننننننننننن]: «یک فرقه دیگر که سردار
ایشان قراقولاق میرزا بود.» (دفتر دوم، ص، 48).
اسم شخص، قراقولاق: سیاه‌گوش.

قراول [قراول]: «روز دیگر قراول یاغی را از اثر پای اسپان معلوم شد که لشگر از آب گذشته است.» (دفتر اول، ص، 37). در ترکی قزاقی به معنی نشان، رد منظور نظر است. «رفته در قزل که سرحد چول یارکند است قراولی نماید و مترصد خبر توجه میرزا ابوبکر باشد تا شنود.» (دفتر دوم، ص، 237). در ترکی به معنی نگهبان.

قزل [قزل]: «رفته در قزل که سرحد چول یارکند است قراولی نماید و مترصد خبر توجه میرزا ابوبکر باشد تا شنود.» (دفتر دوم، ص، 237). اسم مکان، در ترکی به معنی قرمز، سرخ رنگ.

قزاق [قزاق]: «ابتدای دولت سلاطین قزاق از سال هشتصد و هفتاد (1466 - 1465) بوده. والله اعلم. تا نهصد و چهل (1534 - 1533). بعد از آن سال قزاق بالکل مستأصل شد.» (دفتر اول، ص، 117). این اثر اولین و معتبرترین اثری است که در مورد تاریخ ملت قزاق یعنی از 1465 تا 1534 به وقایع‌نگاری پرداخته است. بدیهی است واژه قزاق واسمی خاص موجود در این جغرافیا در اثر زیاد بکار برده شود.

قزاقی [قزاقی]: «بنده در زمان قزاقی یک قوتاسی را کشتم و به هفتاد کس تقسیم نمودم. هر کس را آن مقدار گوشت رسید که چهار روز کافی بود.» (دفتر دوم، ص، 411). قزاقی: زندگی صحرائی آزاد به دور از وابستگی‌های شهری و وابستگی‌های دولتی.

قشلاق [قشلاق]: «قاسم خان از وی دوری جسته، به حدود مغولستان آمده بود. قراتال قشلاق کرده اول بهار می‌خواست به طرف مغولستان معاودت نماید.» (دفتر دوم، ص، 186). قشلاق: پناهگاه زمستانی. در

ترکی آذربایجانی و ترکی ترکیه به همین شکل و در ترکی قزاقی به شکل قستاو [ننننننن] تلفظ می‌شود.

قمیز [نننننن]: «کاسه عرق قمیز پیش خان داشت.» (دفتر دوم، ص، 190 و دیگر صفحات). دوغی که از شیر مادیان تهیه می‌شود. تا امروز همچنان از نوشیدنی‌های معمول و محبوب در بین قزاق‌هاست. این نوشیدنی علاوه بر رفع تشنگی، خاصیت درمانی دارد. و برای درمان بسیاری از بیماری‌ها مورد استفاده عوام الناس است. قمیز به عنوان نوشیدنی مفید جزو مصرف روزانه اهالی قزاقستان است.

قوتاس [نننننن]: «بیست و یک کس بودیم. در آن راه قوتاسی کشته شد. شکم آن را چهار کس به صعوبت و محنت بسیار از درون بیرون توانستند غلطانید. یک شانه او را یک کس به هیچ وجهی نتوانست برداشت. بیست و یک کس آنچه توانستند جهت آذوق برداشتند. ثلثان او باقی ماند.» (دفتر دوم، ص، 219). قوتاس: ننننن در ترکی قزاقی به شکل قوداس [نننننن] تلفظ می‌شود.

قوچقار [نننننننن]: «به نفس مبارک تا موضع قوچقار تکامیشی فرموده برفت.» (دفتر اول، ص، 81). در اینجا اسم مکان است. در معنای گوسفند نر اخته نشده. قوچ. است. در ترکی قزاقی به صورت قوشقار [ننننننن] تلفظ می‌شود.

قور [ننن]: «چهارم قور بردارند در مجلس خان» (دفتر اول، ص، 85). در ترکی قزاقی صورت کامل واژه به شکل قورامساق [ننننننننن] بکار می‌رود در معنی کمانچوله، کماندان، ترکش، تیرکش، تیردان.

قورلتای [قورلتای]: «قورلتای کرده و در باب مصالح سلطنت و کفایت مهمات مملکت سخن راندند» (دفتر اول، ص، 47). شورای عمومی نمایندگان اکثریت.

قوشچی [قوشچی]: «قوشچی لقب ایشان است.» (دفتر اول، ص، 82). در معنای شکارچی، شکارگیر، صیاد پرندگان است. در ترکی آذربایجانی و ترکیه به شکل [قوشچی] و در ترکی قزاقی به صورت قوشچی [قوشچی] تلفظ می‌شود.

قوشون [قوشون]: «چهار قوشون شوند» (دفتر اول، ص، 40). قوشون: گروه نظامی، اردوگاه نظامی. در ترکی آذربایجانی و ترکیه به همین شکل ولی در ترکی قزاقی امروزی به صورت **قوسئن** [قوسئن] نوشته و خوانده می‌شود.

قول [قول]: «تواجیان جار رسانیدند که از ده کس چار کس جبه‌دار در قول باشد. و شش کس به جابقون رود.» (دفتر دوم، ص، 303). قول: گروهان، لشکر.

قونالغہ [قونالغہ]: «صعب حالی باشد که قوت مقاومت نباشد وقونالغہ و ساوین داده خرج گذاری باید کرد» (دفتر اول، ص، 84). محل فرود مهمانان، اتراقگاه. در اینجا در ترکی قزاقی به معنی ضیافت، مهمانی است. در ترکی قزاقی امروزه به شکل قوناغاسی [قوناغاسی] کاربرد دارد.

قین [قین]: «حیله میرزا ابابکراست، که به این نیرنگ می‌خواهد که مهم قلعه یانکی حصار را در تعویق اندازد. آن کس را در شکنجه و قین کشیدند. به حدی که مرد به غیر این خبری دیگر نگفت.» (دفتر دوم، ص، 242). قین: در همان معنی شکنجه و آزار در زبان قزاقی متداول است.

کاشغر [kɑʃɣɐ]: «در محاط این حدود اربعه کاشغر و ختن واقع شده است.» (دفتر دوم، ص، 210). اسم مکان.

کاس [kɑs]: «حالیاً کاس راحت باید تجرع نمود.» (دفتر اول، ص، 84). در ترکی قزاقی /کاسه/ با تلفظ [kɑsɑ] به معنی پیاله است. در ترکی آذربایجانی و ترکیه به ترتیب به شکل‌های کاسا [kɑsɑ] و کاسه [kɑ:sɑ] کاربرد دارد.

کاغذلیق [kɑɣdɫɪk]: «هرگز مقید به حجره و کاغذلیق نبوده،» (دفتر دوم، ص، 87). واژه کاغذ با پسوند صفت ساز «-لیق» ترکی بکار رفته است.

کرته [kɐrtɛ]: «چنانکه فرصت کرته پوشیدن نشده بود رومال را بر سر انداخته و دستار را بر بالای آن مانده و پوستین را بر بالای تن برهنه پوشیده آمدند.» (دفتر دوم، ص، 66). در ترکی قزاقی کرته: نیم‌تنه.

کوک اوچکو [kɔk ɔtʃkɔ]: «تاش تیمور چون خان را یافت بز کبود مانده بود به آن مناسبت او را کوک اوچکو لقب ماند» (دفتر اول، ص، 15). کؤک: سبز یا آبی رنگ، اوچکو: بز؛ در ترکی قزاقی کوک اوچکو یعنی بز خاکستری رنگ. اوچکو امروزه با تلفظ اشکی [ɔtʃkɔ] در ترکی قزاقی رایج است.

کوک توبه [kɔk tɔbɛ]: «در موضع کوک توبه نشسته است» (دفتر اول، ص، 65). کؤک: سبز رنگ، توبه: تپه، بلندی. موضع کؤک توبه شهر آلماتی قزاقستان شهرة خاص و عام است. امروزه مکان سیاحت سیاحان

می‌گویند. مونغول های اولاد چغتای را که دربین ترکها ادغام شده اند را «مغول» نامند.

منکلای سوبه [منکلای سوبه]: «چغتای خان به دوغلات منکلای سوبه را مفوض گردانید. معنی منکلای سوبه موضع آفتاب روی باشد.» (دفتر دوم، ص، 210). اسم مکان.

یاتیش [یاتیش]: «تو در حجره می‌مانی این صورت یاتیش دارد» (دفتر اول، ص، 160). یاتیش: حالت خوابیده، وضعیت دراز کشیده. در ترکی قزاقی به شکل جاتیس [جاتیس] تلفظ می‌شوند.

یارلیغ [یارلیغ]: «و یارلیغ لازم الاتباع صادر شد» (دفتر اول، ص، 64). یارلیق: فرمان یا حکم قانونی که از طرف رییس اول کشور صادر می‌شود. در ترکی قزاقی به شکل جارلیق [جارلیق] تلفظ می‌شود.

یارکند [یارکند]: «در آن زمان در این حدود چند شهر عظیم بود. اعظمان کاشغر و ختن و یارکند و کاسان و اخسیکت و اندجان و اقسوآت باشی و کوسان بود.» (دفتر اول، ص، 15). اسم مکان. در ترکی قزاقی با تلفظ و نوشتار جار [car] به معنای قصبه‌ای که در شیب بلندی یا کوه قرار دارد.

یتی کنت [یتی کنت]: «میرزا یتی کنت راکه از ناحیت اندجان است به خان داده خان را گسیل کرد.» (دفتر اول، ص، 122). در ترکی قزاقی جتی کنت [jeti kent] تلفظ می‌شود. در معنای هفت ده، هفت شهرک است.

یتی قودوق [یتی قودوق]: «به راه یتی قودوق با بخارا رفت.» (دفتر دوم، ص، 168) اسم مکان، در

ترکی‌های آذربایجان و ترکیه به معنی «هفت چاه» بوده و به شکل قویو [تورکویو] تلفظ می‌شوند.

یراق [تورک]: «و جمعیت نیک از اسب و یراق بدست آورده آن همه را در مایحتاج من مصرف می‌کرد» (دفتر دوم، ص، 179). یراق: سلاح و مهمات.

یزنه [تورک]: «ای جان مادر، یزنه گناهکار و برادر ناسازگار ترا آوردم.» (دفتر دوم، ص، 96). به شوهرخواهر بزرگتر چه از طرف مادر و چه از طرف پدر باشد اطلاق می‌شود. امروزه در بعضی از گویش‌های ترکی آذربایجانی به شوهرخواهرها اطلاق می‌شود. این کلمه به زبان فارسی تهرانی‌ها نیز وارد شده است. در ترکی قزاقی جزده [تورک] تلفظ می‌شود.

ینگ [تورک]: «او قبول نمود به طرف طراز که مغول آن را ینگ می‌گویند متوجه شد.» (دفتر دوم، ص، 187).

یورت [تورک]: «از آب گذرانیده به یورت قدیم فرستاد» (دفتر اول، ص، 59). یورت: موطن، زاد بوم. در ترکی ترکیه به همین شکل ولی در ترکی قزاقی به شکل جورت [تورک] و در ترکی آذربایجانی به شکل یورد [تورک] تلفظ می‌شود.

ییلاق [تورک]: «ایسان بوغاخان در آن زمان در یلدوز مغولستان که در حدود شرقی می‌باشد به ییلاق رفته بود» (دفتر اول، ص، 121). ییلاق: چراگاه تابستانی. در ترکی آذربایجانی به همین شکل ولی در ترکی قزاقی به شکل جایلاو [تورک] و در ترکی ترکیه به شکل یایلاق [تورک] تلفظ می‌شود.

یلدوز [Yılduz]: «ایسان بوغانخان در آن زمان در یلدوز مغولستان که در حدود شرقی می‌باشد به ییلاق رفته بود» (دفتر اول، ص، 121). اسم مکان. این واژه همان اولدوز ترکی آذربایجانی و ییلدوز ترکی ترکیه است.

3. نتیجه

حجم واژگان ترکی به کار رفته در اثر بسیار قابل توجه و قابل تأمل است. این حجم از واژگان ترکی در یک اثر فارسی نشان از روابط بسیار خوب، تاریخی و عمیق بین ترکان و فارسیها است. بکار بردن این حجم واژه از یک زبان در یک زبان دیگر به دو منظور می‌تواند صورت گیرد. اول به نیت تضعیف آن زبان؛ دوم در خودی دانستن آن زبان است. شواهد تاریخی نشان می‌دهد هیچکدام از نویسندگان ترک در هیچ کدام از دوره‌های تاریخی نیتی در جهت تضعیف زبان فارسی نداشته‌اند. در مقابل ترکان از زمان پذیرش اسلام ارادت و علاقه خاصی به زبان، فرهنگ و ادبیات فارسی از خود نشان داده‌اند. به عبارت دیگر زبان ادبیات فارسی را همچون زبان و ادبیات ترکی خود دانسته و در اعتلای آن کوشیده‌اند. این حجم از واژگان در این اثر را می‌توان به علاقه نویسنده نسبت به زبان و فرهنگ فارسی مرتبط دانست. یعنی نویسنده به زبان ترکی و فارسی به یک اندازه علاقه داشته است. در حالی که جغرافیای مذکور از مرکز تمدنی زبان فارسی بسیار دور است و در آن جغرافیا زبان ادبی ترکی رایج بوده به نوعی می‌توان گفت مرکز ادبی زبان ترکی بود.

منابع

- آیدینلو، سجاد (1396). «نگاهی به واژه‌های ترکی شاهنامه فردوسی»، متن شناسی ادب فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی-دانشگاه اصفهان، دوره جدید، شماره 2، (پیاپی 34)، تابستان 1396، 11-36.
- ارشادی‌فر، عادل (1379). فرهنگ واژگان ترکی در زبان و ادبیات فارسی، اردبیل: انتشارات باغ اندیشه.
- دهخدا، علی اکبر (1372). لغتنامه، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- زارع شاهمرسی، پرویز (1392). فرهنگ واژگان دخیل ترکی در زبان‌های فارسی و عربی، تهران: تکدرخت.
- موسوی، مصلفی (1384). «واژگان ترکی و مغولی تاریخ جهانگشای جوینی»، آینه میراث، سال سوم، شماره سوم و چهارم، (پیاپی 30-31)، 57-89.
- Ağbaba, Naile (2013). "Fars Dilinde Türk Dilinden Alıntı Sözcükler", *Turkish Studies*, Volume 8/1, s. 667-675.
- Aydınlu, Sajjad (2017). "A Look at the Turkish Words of Ferdowsi Shahnameh", *Textology of Persian Literature*, Faculty of Literature and Humanities, University of Isfahan, New Volume, No. 2, (Consecutive 34), Summer 2017, p. 11-36
- Balcı, Mustafa (2014). *Türkçe Farsça İlişkileri Türkçenin Farsça Üzerindeki Etkilerine Dair Bir İnceleme*, Konya.
- Bolganbayev, Esed; Baynkol Kaliyev vb. (1999). *Kazak Tilinin Sözdigi*, Dayk Pres Yay., Almatı.
- Dekhoda, Ali Akbar (1993). *Dictionary*, Tehran: University of Tehran press.
- Doerfer, Gerhard (1963-1975). *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen I-IV*, Wiesbaden.
- Ekler, Süer (2009). "Türkçe Farsça ilişkilerine ses, biçim ve tümcebilgisi düzeylerinde eşzamanlı genel bir bakış", *Turcologica 79, Essays on Turkish Linguistics*. S.373-382.
- Ershadifard, Adel (2000). *Dictionary of Turkish Vocabulary in Persian Language and Literature*, Ardebil: Bagh Andisheh Publications.
- Gülensoy, Tuncer (1975). "Yaşayan Farsça ve Arapçadaki Türkçe Kelimeler Üzerine Notlar", İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, *TDED*, C. XXI, s. 127-157.
- Kazakh tilinin sözdigi* (1999). Almaty: Ahmet Baytursun til institutu.

Kızılözen, Cihangir (2019). “Türkçe T- ~ K- Denkiliğin Farsçadaki izleri”, *Rumeli’de Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 14, ss. 33-54.

Kızılözen, Cihangir (2019). “Türk – Fars Dil İlişkisinde Bir Alan-Dilbilim Örneği: Ben / Men Zamiri”, *Karadeniz Araştırmaları: Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi*, S. XVI/61, ss. 93-101.

Kızılözen, Cihangir (2004). *İslam Öncesi Türk Fars Dilleri Kelime İlişkisi*, Danışman: Ahmet Bican Ercilasun, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Maleki, Elnaz (2013). “Türk Kültür ve Dilinin Fars Kültür ve Diliyle Etkileşimi”, *Türkiye Sosyal Bilimler Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 17, Sayı: 3, ss. 129-149.

Mirza Muhammed Haydar Duğlat (2015). “*Tarih-i Raşidi, parsi tilinen audargan*”, Dr. İslam Zhemenev, Almaty.

Mousavi, Mostafa (2005). “Turksih and Mogul Vocabulary of History of Jahangosha-ye Jovaini”, *Ayne-e Miras*, Third and forth number, (Consecutive 30-31), p. 57-89.

Orucov, Eliheyder, Behruz Abdullayev, Nergiz Rehimzadeh (2006). “*Azərbaycan Dilinin İzahlı Lügati*”, Bakü.

Qazaq tilinin tusindirme sozdigi (1974). Qazaq SSR Gylym akademyassy. Til bilibmi instituty.

Mirza Muhammed Haydar Dughlat (2014), “*Tarikh-i Rashidi*” Edited: İslam Zhemenev, Taraz: Taraz Univercity.

Rezaei, Mehdi (2017). “Farsçadaki Türkçe Sözcüklerin Gelişim Sürecine Dair Bazı Tespitler”, *Modern Türklük Araştırmalar Dergisi (MTAD)*, Cilt 14, Sayı 2, ss. 56-73.

Türkçe Sözlük (2005). Ankara: TDK yay.

Zare Shahmarasi, Parviz (2013). *Dictionary of Turkish Vocabulary in Persian and Arabic*, Tehran: Takderakht Publications.

Zerinezade, H. (1962). *Fars Dilinde Azərbaycan Sözləri*, Baku.